

JOHDANTO: MITÄ ON INSTITUUTITOTALOUSTIEDE?

Martti Vihanto

Kansantaloustieteen dosentti, Turun kauppakorkeakoulu

Julkaistu kirjassa *Instituutiotaloustieteen nykyisiä suuntia*, toim. Martti Vihanto. Turun korkeakoulujen yhteiskunnallis-taloudellinen tutkimusyhdystys, Turku 2005, s. 7-13.

1 Johdanto

Taloudelliset ilmiöt ovat niin monitahoisia ja monimutkaisia, että ainutkaan olemassa oleva tieteenala ei yksinään pysty selittämään niitä kaikissa yksityiskohdissaan. Selitystehtävän onnistumiseksi tarvitaan järkevää työnjakoa sekä tieteenalojen välillä että kunkin tieteenalan sisällä yksittäisten tutkijoiden kesken. Työnjako tieteessä muuttuu yhteiskunnallisen kehityksen kuluessa niin kuin työnjako kaikkialla muuallakin yhteiskunnassa. Aikojen kuluessa ja usein sattumien kautta muovautuneiden raja-aitojen siirtäminen tieteenalojen välillä on käytännössä usein hankala toteuttaa. Artikkelin tavoitteena on historian taakasta välittämättä hahmotella ajan vaatimuksia vastaavan uuden taloustieteen suuntaviivoja.

Taloustieteellä tarkoitetaan tässä artikkelissa yhteiskuntatiedettä, joka tutkii taloudellisia ja muita yhteiskunnallisia ilmiöitä ihmisten *rationaalisen käyttäytymisen* tuloksena. Esimerkkejä ”ei-taloudellisista” mutta siitä huolimatta taloustieteen tutkimista ilmiöistä ovat lasten hankkiminen perheessä, äänestäminen valtiollisissa vaaleissa ja osallistuminen Punaisen Ristin katastrofikeräykseen. Yhteiskuntatieteiden välinen työnjako ei tämän mukaan määräydy tutkimuskohteen vaan tutkimusmenetelmän mukaan. Rationaalisuusoletuksen selitysvoimasta kertoo muissa yhteiskuntatieteissä kuten valtio-opissa ja jopa sosiologiassa esiintyvä varovainen siirtyminen sen käyttöön.

Rationaalisuus voidaan määritellä monella tavalla. Määrittelyn erojen vuoksi taloustieteeseen on kehittynyt erilaisia oppisuuntia. Seuraavassa tarkastellaan valtavirtataloustieteen rationaalisuus käsitystä, sen puutteita sekä vaihtoehtoja kehittää

taloustiedettä käyttökelpoisempaan suuntaan määrittelemällä rationaalisuus yleisemmällä tavalla.

2 Rajoittumaton rationaalisuus

Nykyaikainen kansantaloustiede on saanut alkunsa 1800-luvun loppupuolella raja-hyödyn vallankumouksesta, niin kuin vakiintunut oppihistoriallinen tulkinta kuuluu. Kehittyntä taloustieteellistä ajattelua oli esiintynyt jo tätä ennen esimerkiksi Saksassa (Streissler 1990, 44). Vasta muutamilla 1870-luvun kokonaisesityksillä oli ratkaiseva vaikutus tieteenalan kehitykseen. Taloustieteen mullistaneet teokset olivat englantilaisen W. Stanley Jevonsin *The Theory of Political Economy* (1871), ranskalaisen Léon Walras'n *Éléments d'économie politique pure, ou Théorie de la richesse sociale* (1874) sekä itävaltalaisen Carl Mengerin *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871).

Jevons kirjoitti kirjansa esipuheessa, että talousteorian läheinen analogia on staattisessa mekaniikassa. Walras puolestaan katsoi, että kansantalouden vuoro-vaikutussuhteita voidaan tarkastella matemaattisten yhtälöiden avulla. Menger oli täysin toisilla jäljillä. Hän otti vakavasti epätäydellisyydet ihmisten tietämyksessä ja pyrki ymmärtämään tämän tosiasian seuraukset talouden prosesseihin (Vaughn 1990, 381). Mengeriläisessä taloustieteessä ei ole mekaanisia lainalaisuuksia eikä matemaattisilla malleilla ole siinä juuri käyttöä. Oppihistorian kirjoissa Mengerin ajattelun erityispiirteitä ja vaikutuksia ei yleensä oteta esille.

Historian sattumien summana Jevonsin ja Walras'n mekanistinen lähestymistapa on päässyt valta-asemaan taloustieteessä. Sitä kutsutaan seuraavassa uusklassiseksi taloustieteeksi. Oppisuunnassa ihmisten oletetaan olevan *rajoittumattomasti rationaalisia* (Vihanto 2004, 307). Kuluttajat, yrittäjät ja kaikki muutkin toimijat ovat ikään kuin mekaanisia päätöksentekoauntematteja, jotka tekevät valintansa laskelmoimalla hyötyjä ja kustannuksia. Tietämys on jäsentynyttä ja tietämyksen käsittely on rajoittumatonta. Tunteilla ei ole mitään sijaa tai ainakin niiden tarkastelua eksogeenisena pidetään riittävänä. Monissa malleissa mennään vielä pidemmälle ja oletetaan ihmisten olevan kuvitteellisia *homo oeconomicus* tai itsekkäitä minä-minä -robotteja, jotka ovat kiinnostuneita vain itsestään ja oman aineellisen hyvinvointinsa lisäämisestä.

Uusklassinen taloustiede on joutunut kritiikin kohteeksi erityisesti sillä perusteella, että optimointimallit eivät selitä taloudellisten ilmiöiden kaikkia puolia. Todellisuuden oloissa ihmiset ovat ajattelevia ja erehtyviä inhimillisiä olentoja, ja heidän toimintaansa liittyy väistämättä yllätyksiä ja virheitä. Optimointimalleissa

tällaista epämääräisyyttä ei ole, ja täsmällinen matemaattinen tarkastelutapa käy mahdolliseksi. Uusklassinen taloustiede vaikuttaakin ulkopuolisen silmissä liioitellun formaaliselta suhteesta sen tutkimuskohteen eli ihmisen ominaisuuksiin. Vaikutelma korostuu rikollisuuden ja perhe-elämän kaltaisten ilmiöiden taloudellisessa analyysissä, jota kutsutaan usein osuvasti ”imperialistiseksi”.

Taloustieteen liiallista matemaattisuutta on arvosteltu sekä tieteenalan sisällä että muiden yhteiskuntatieteiden piirissä vuosikymmenien ajan. Matematiikka on hyödyllinen ja välttämätön väline erityisesti ideaalityyppien rakentamisessa. Esimerkiksi määräävää markkina-asemaa toimialalla voi ymmärtää vertaamalla sitä täydellisen kilpailun ideaalityyppiin. Uusklassisessa taloustieteessä matematiikka näyttää kuitenkin nousseen itseisarvon asemaan (Schiffman 2004, 1081). Talousnobelisti Wassily Leontief (1971, 2) kutsuu tunnetussa puheenvuorossaan ”skandaaliksi” taloustieteen taipumusta hioa teoreettista järjestelmää, jolla ei ole paljoakaan tekemistä todellisuuden kanssa. Tilanne ei ole muuttunut tästä ainakaan parempaan suuntaan (Hodgson 1999, 2).

3 Soveltavan taloustieteen tarve

Uusklassisen taloustieteen keskittyminen ideaalityyppien rakentamiseen merkitsee väistämättä, että tutkimus jää käytännölle vieraaksi. Uusklassismia arvostellaankin sen vuoksi, että se tyytyy vain kehittämään malleja, muttei yritä soveltaa niitä todellisuuden ilmiöiden ymmärtämiseksi. Milton Friedman (1953, 3) luettelee tunnetun esseensä ensimmäisessä lauseessa taloustieteen kolme osaa. Nämä ovat positiivinen taloustiede, normatiivinen taloustiede ja *art* eli taito. Viimeksi mainitussa on kysymys taloustieteen tutkimustulosten käytöstä, taloudellisten ilmiöiden tulkinnasta ja muusta soveltavasta taloustieteestä. Se yleensä unohtuu alkeisoppikirjoista alkaen.

Ekonomistin ammattitaidon ydinosa on kyky tulkita todellisuuden monimutkaisia ilmiöitä erilaisiin oletuksiin perustuvien mallien avulla (Menger 1883, 62). Empiirisen tutkimuksen tuloksilla on tässä suurta hyötyä, mutta tärkeintä on taito käyttää intuitiota. Taloustiede vaatii harjoittajaltaan varsin monipuolisia valmiuksia.

Historiantutkimuksessa tutkijalta vaaditaan yleensä vielä paljon laajempia tietoja ja luovempaa mielikuvitusta. Jussi T. Lappalainen (2002, 55) kirjoittaa metodikirjassaan, että mitään yleispätevää ja kaikkeen soveltuvaa tutkimusmenetelmää ei voi olla olemassa. Menetelmät kussakin käytännön tehtävässä on valittava tapauksen mukaan, ja ne muodostavat vaihtelevia kokonaisuuksia (s. 65). Historiantutkija

käyttää työssään erilaisia malleja ("hypoteeseja"), jotka ovat parhaimmillaan valaisevia ajatuskokeita ja järkeenkäyviä yksinkertaistuksia (s. 61). Työn edetessä kokeillaan erilaisia malleja, yhdistellään niitä eri tavoilla ja kehitellään ehkä kokonaan uusia malleja (s. 61). Historiantutkija niin kuin taloustieteilijäkin voi aloittaa empirian tutkimuksen myös ilman tarkasti muotoiltua ennakkoajatusta tai hypoteesia siitä, millaisia tuloksia on odotettavissa (s. 57).

Taloustieteessä olisi käytettävä kaikkia empiirisen tutkimuksen menetelmiä, joita tiede suinkin pystyy tarjoamaan. Jos tavoitteena on esimerkiksi selittää, miksi nimellispalkat eivät kovin helposti alene taantumassa, kysymykseen tulevat muun muassa lomaketutkimus (Blinder ym. 1998) ja kokeellinen tutkimus (Isaac ja Plott 1981). Taloustieteilijät ovat vanhastaan rajoittuneet empiirisessä tutkimuksessaan ekonometriaan, joka ei edellytä käyttäjältään välttämättä minkäänlaista käytännön talouselämän tuntemusta. Puhtaimmillaan tutkija saa aikasarjat valmiina samoin kuin tilastolaskennan tietokoneohjelmat, ja hän tekee "kokemusperäisen" työn omassa työhuoneessaan. Esimerkkejä muista empiirisen tutkimuksen menetelmistä ovat tapaustutkimus (Genesove ja Mullin 2001) ja itsehavainnointi (Earl 2001).

Uusklassisen taloustieteen edustajat suhtautuvat yleensä torjuvasti ja jopa pilkallisesti kenttätutkimukseen. Tämä on yllättävää ottaen huomioon, kuinka suuri osa esimerkiksi virallisten kansantulo- ja työvoimatilastojen tiedoista kerätään haastatteluilla (Pressman ja Montecinos 1996, 878). Yksipuolinen empiiristen menetelmien käyttö selittyy osittain taloustieteilijöiden vähäisellä kiinnostuksella soveltavaa taloustiedettä kohtaan (Colander 1992, 194).

4 Instituutiotaloustieteen luonne

Uusklassiseen taloustieteeseen tyytymättömiä talous- ja muita yhteiskuntatieteilijöitä yhdistää yleensä halu korvata sen steriili optimointirobotti jollakin todellisuutta lähempänä olevalla, rikkaammalla ihmiskäsityksellä. Rationaalisuuden rajoitteiden tarkastelu johtaa nopeasti *instituutioiden* merkityksen korostumiseen talouden toiminnassa. Uudenlaisen kansantaloustieteen nimeksi sopiikin *instituutiotaloustiede* (Hodgson 1999, 13). Nimiehdotus on jonkun verran ongelmallinen, sillä se tuo mieleen Veblenin ja Commonsin "vanhan institutionalismin" tai Coasen ja Williamsonin "uusinstitutionalismin". Kumpikin näistä sisältää arvokkaita näkökohtia, muttei yksinään riittä uusklassismin täydentäjäksi.

Instituutio käsitetään taloustieteessä joko toimintatavaksi ihmisten välisessä "pelissä" tai tuota käyttäytymistä rajoittavaksi pelisäännöksi (Pelikan 2003, 238). Tässä artikkelissa noudatellaan edellistä ja määritellään instituutio säännönmukai-

suudeksi, jonka on havaittu esiintyvän laajalti ja pitkään ihmisten käyttäytymisessä (Vihanto 2001, 95). Instituutiot jaetaan moraali-, oikeus- ja hallintainstituutioihin (Williamson 1998, 26-29). Oikeusinstituutioista tärkeimpiä ovat lait, jotka säädetään haluttua tavoitetta varten ja koskevat kaikkia yhteiskunnan jäseniä, ja joita muutetaan tarpeen mukaan. Lakien noudattaminen varmistetaan valtion pakko-koneiston avulla. Moraali-instituutiot palvelevat pitkälti samoja tarkoituksia, mutta ne kehittyvät hitaasti ja vaihtelevat kulloisenkin tilanteen ja ryhmän mukaan. Hallintainstituutiot kehittyvät moraali- ja oikeusinstituutioiden alaisuudessa ja tarjoavat ratkaisuja ihmisten välisessä kanssakäymisessä esiintyviin ongelmiin. Kaikkea institutionaalista evoluutiota ohjaavat ne ihmisen geneettiset ominaisuudet, jotka muovautuivat biologisessa evoluutiossa noin 10000 vuotta sitten päättyneeseen pleistoseeniepookkiin mennessä (van den Bergh ja Stagl 2004, 295). Ominaisuuksien tunteminen on välttämätöntä erityisesti moraali-instituutioiden synnyn ja toiminnan selittämisessä.

Instituutioiden ymmärtämiseksi talouden toiminnassa tarvitaan monien tieteenalojen tuntemusta. Instituutiotaloustiede on tämän vuoksi luonteeltaan aina monitieteistä. Vielä paremmin voitaisiin puhua ”jälkitieteisestä” tutkimuksesta, jossa irrottaudutaan yksittäisten tieteenalojen lähtökohdista ja pyritään ymmärtämään yhteiskuntaa sellaisenaan (Kauppinen 2004, 9). Ihmisen ajattelun ja hänen valintojensa ymmärtämiseksi on hyvä tuntea psykologiaa. Ihmisen toiminta ja sen tuloksena syntyvät talouden kehitysprosessit ovat polkuriippuvia, ja tämä luo tarpeen tuntea historiaa. Kaikki tapahtuu institutionaalisissa puitteissa, ja tämän vuoksi on välttämätöntä tuntea oikeuskäytäntöä.

5 Kirjan artikkelit

Instituutiotaloustiede ei ole yhtenäinen koulukunta tai oppisuunta, eikä sen ole toivottavaa sellaiseksi kehittyäkään. Yhteisenä piirteenä instituutiotaloustieteellisessä tutkimuksessa voidaan pitää pyrkimystä ymmärtää oikeassa maailmassa havaittuja taloudellisia ilmiöitä. Välttämätöntä on silloin ottaa huomioon ihmisen käyttäytymisen ja erityisesti taloudellisen päätöksenteon todelliset piirteet. Luontevana seurauksena on instituutioiden merkityksen sekä niiden tutkimisen tarpeen korostuminen.

Käsillä olevassa kirjassa *Instituutiotaloustieteen nykyisiä suuntia* usean tieteenalan tutkijat tarkastelevat eri lähtökohdista ja näkökulmista talouden instituutioita sekä niiden selittämisessä käyttökelpoisia lähestymistapoja. Pekka Pihlanto esittää yhden mahdollisen vaihtoehdon perinteiselle rationaalisen toimijan ihmiskäsityk-

selle. Sulevi Riukulehto osoittaa Myrdalin tutkimuksiin perustuen instituutioiden merkityksen taloudellisen kehityksen selittämisessä, ja Petri Böckerman esittelee Schumpeterin näkemyksiä. Kalle Määttä tarkastelee oikeusinstituutioiden muuttamisen taloudellisia perusteita. Jarmo Vakkuri tutkii artikkelissaan markkinoilla kehittyneiden instituutioiden siirtymistä julkiseen hallintoon. Jorma Lehtimäki tuo esille tiedon merkityksen yrityksen toiminnassa.

Instituutiotaloustieteessä taloudenpitäjät nähdään rajoittuneesti rationaalisina ja tuntevina olentoina, joiden välisissä suhteissa muullakin kuin laskelmoivalla voitontavoittelulla on merkitystä. Teemu Kautonen tarkastelee luottamuksen merkitystä liikesuhteissa. Mika Kallioinen, Jarkko Keskinen ja Kari Teräs käyttävät artikkeleissaan historian tutkimuksen lähestymistapaa ja osoittavat ihmisten vuorovaikutuksen monimuotoisuuden.

Lähdeluettelo

- Blinder, Alan S. ym. (1998): *Asking About Prices. A New Approach to Understanding Price Stickiness*. Russell Sage Foundation, New York.
- Colander, David (1992): The Lost Art of Economics. *Journal of Economic Perspectives* 6(3), 191-198.
- Earl, Peter E. (2001): Simon's Travel Theorem and the Demand for Live Music. *Journal of Economic Psychology* 22(3), 335-358.
- Friedman, Milton (1953): *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago.
- Genesove, David ja Wallace P. Mullin (2001): Rules, Communication, and Collusion: Narrative Evidence from the Sugar Institute Case. *American Economic Review* 91(3), 379-398.
- Hodgson, Geoffrey M. (1999): Introduction: The Century of Lost Opportunity. Kirjassa *Evolution and Institutions. On Evolutionary Economics and the Evolution of Economics*. Edward Elgar, Cheltenham, s. 1-20.
- Isaac, R. Mark ja Charles R. Plott (1981): Price Controls and the Behavior of Auction Markets: An Experimental Examination. *American Economic Review* 71(3), 448-459.
- Kauppinen, Ilkka (2004): Esipuhe kirjaan *Moraalitalous*, toim. Ilkka Kauppinen. Vastapaino, Tampere, s. 5-20.
- Lappalainen, Jussi T. (2002): *Haluatko historiankirjoittajaksi?* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Leontief, Wassily (1971): Theoretical Assumptions and Nonobserved Facts. *American Economic Review* 61(1), 1-7.
- Menger, Carl (1883): *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*, käänt. Francis J. Nock. New York University Press, New York 1985.
- Pelikan, Pavel (2003): Bringing Institutions into Evolutionary Economics: Another View with Links to Changes in Physical and Social Technologies. *Journal of Evolutionary Economics* 13(3), 237-258.
- Pressman, Steven ja Verónica Montecinos (1996): Economics and Sociology: A Review Essay. *Journal of Economic Issues* 30(3), 877-884.
- Schiffman, Daniel A. (2004): Mainstream Economics, Heterodoxy and Academic Exclusion: A Review Essay. *European Journal of Political Economy* 20(4), 1079-1095.
- Streissler, Erich W. (1990): The Influence of German Economics on the Work of Menger and Marshall. Kirjassa *Carl Menger and His Legacy in Economics*, toim. Bruce J. Caldwell. Duke University Press, Durham and London, s. 31-68.
- van den Bergh, Jeroen C. J. M. ja Sigrid Stagl (2004): Coevolution of Economic Behavior and Institutions: Towards a Theory of Institutional Change. *Journal of Evolutionary Economics* 13(3), 289-317.
- Vaughn, Karen I. (1990): The Mengerian Roots of the Austrian Revival. Kirjassa *Carl Menger and His Legacy in Economics*, toim. Bruce J. Caldwell. Duke University Press, Durham and London, s. 379-407.
- Vihanto, Martti (2001): Taloustieteen instituutioimmunitetti ja ankkuroitumisnomalia. Kirjassa *Järkäleitä ja kulmakiviä. Instituutiot yhteiskunnassa*, toim. Sulevi Riukulehto. Vaasan yliopisto, Levón-instituutti, Julkaisuja No. 96, Vaasa, s. 86-112.
- Vihanto, Martti (2004): Psykologinen oikeustaloustiede ja kilpailuoikeus. *Kilpailuoikeudellinen Vuosikirja 2*. Suomen Kilpailuoikeudellinen Yhdistys, Helsinki, s. 307-319.
- Williamson, Oliver E. (1998): Transaction Cost Economics: How It Works; Where It Is Headed. *De Economist* 146(1), 23-58.